

Universiteit
Leiden
The Netherlands

"Het is te zien hoe dat je het ziet": de modale infinitief in Nederland en België

Boogaart, R.J.U.

Citation

Boogaart, R. J. U. (2006). "Het is te zien hoe dat je het ziet": de modale infinitief in Nederland en België. *Voortgang. Jaarboek Voor De Neerlandistiek*, 24, 37-50. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/14655>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/14655>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

“Het is te zien hoe dat je het ziet”

De modale infinitief in Nederland en België

Ronny Boogaart*

Abstract – The Dutch modal infinitive construction consisting of ‘zijn te INFINITIVE’ allows for both possibility readings and necessity readings. Inspection of corpusdata from two varieties of Dutch – as spoken in the Netherlands and in Belgium – reveals, above all, the crucial role of conventions of use. The necessity reading arises only in a limited number of highly specific constructions. These findings can be adequately dealt with in a constructional approach to language, without giving up on the monosemy principle of one form – one meaning.

1. Inleiding

Toen producent John de Mol in 2005 de tv-zender Talpa lanceerde, verschenen overal in Nederland reclameposters met de tekst *Talpa: niet te missen*. Of de bedenker van de campagne zich bewust was van de verschillende interpretaties die de slogan toelaat, is niet duidelijk, maar tv-recensenten en bloggers maakten in de periode rondom de introductie van de zender dankbaar gebruik van de geboden interpretatieve ruimte.

- (1) Talpa: niet te missen. Nee inderdaad, als je op iedere straathoek een poster ophangt. (www.joycevangils.nl)
- (2) Talpa: niet te missen! Dat is me de laatste maanden anders best aardig gelukt. (www.geenstijl.nl)

Terwijl John de Mol de infinitiefconstructie gebruikt om ons ervan te overtuigen dat we Talpa niet *mogen* missen, doen de schrijvers van (1) en (2) alsof hij bedoelt te zeggen dat we de zender niet *kunnen* missen – om dat vervolgens te bevestigen, als in (1), dan wel tegen te spreken, als in (2). Nu hebben we hier natuurlijk te maken met niet-coöperatieve taalgebruikers, maar hun uitingen laten goed zien dat de infinitiefconstructie als zodanig verenigbaar is met zowel een ‘mogen’-lezing als een ‘kunnen’-lezing. In (3) bijvoorbeeld is die laatste lezing duidelijk wél de bedoelde.

* E-mailadres: r.j.u.boogaart@let.leidenuniv.nl. Deze bijdrage is gebaseerd op onderzoek in het kader van het VNC-project *Modale werkwoorden en andere uitdrukkingen van modaliteit*. Met dank aan de andere onderzoekers binnen het project, en aan Ton van der Wouden voor commentaar op een eerdere versie. Ook de gezamenlijke lezing met Radoslava Trnavac en Arie Verhagen op de TIN-dag 2005 was een belangrijke inspiratiebron bij het schrijven van dit artikel.

- (3) De medische faculteit is niet te missen: die hangt ongeveer over het station heen. (www.delta.tudelft.nl/archief/j32/n20/4647)

De parafrases met modale hulpwerkwoorden maken duidelijk dat de constructie *zijn te* INFINITIEF zowel gebruikt kan worden voor het uitdrukken van ‘noodzakelijkheid’ als van ‘mogelijkheid’.¹ Behalve modaal is de constructie ook passief: het grammaticaal subject is in deze zinnen niet de handelende instantie – zo’n agens blijft meestal achterwege maar kan expliciet gemaakt worden met een *door-* of *voor-*bepaling. De constructie wordt dan ook wel een ‘modale passief’ genoemd (Hoekstra & Moortgat 1979; Bennis 1990). Hoewel het passieve karakter een intrigerend kenmerk van de constructie is, dat een belangrijke restrictie oplegt aan het soort werkwoorden dat erin gebruikt kan worden (Sassen 1990), zal ik mij in deze bijdrage verder richten op het modale element in de betekenis van de constructie. Is er één globale, overkoepelende betekenis te bedenken voor de verschillende modale lezingen, of moeten we besluiten dat deze toch echt polyseem is, dus twee verschillende ‘senses’ heeft?

Bij het beantwoorden van deze vraag ga ik speciaal in op verschillen tussen het Nederlands-Nederlands (verder: *NNL*) en het Belgisch-Nederlands (verder: *BNL*). Daar zijn twee redenen voor. In de eerste plaats zijn er aanwijzingen dat er interessante verschillen zijn tussen beide variëteiten van het Nederlands, juist als het gaat om de beschikbaarheid van verschillende modale lezingen voor deze constructie. Zo kan *het is te betalen* in *BNL* de lezing krijgen dat er betaald *moet* worden, zoals in (4a) en (4b), van Belgische websites.

- (4) a Goed om te weten: een proefles is te betalen.
(www.tapshowcompany.com)
b Alleen het ontbijt is te betalen. (www.travelprice.be)

In *NNL* kunnen (4a) en (4b) eigenlijk alleen betekenen dat een proefles en het ontbijt betaalbaar zijn, dus (gemakkelijk) betaald *kunnen* worden. In de tweede plaats zal blijken dat contrastieve analyse van zulke nauw verwante taalvariëteiten als *NNL* en *BNL* een belangrijke bijdrage levert aan het antwoord op de eerste vraag – monosemie of polysemie? Voordat ik op deze theoretische kwestie inga, presenter ik eerst de uitkomsten van een corpusonderzoek naar de modale infinitief in *NNL* en *BNL*.²

¹ Ik beperk mij in dit artikel tot het predicatieve gebruik van de modale infinitief, met name tot de constructie met het werkwoord *zijn*, dat in deze constructie overigens vaak vervangen kan worden door het pseudo-koppelwerkwoord *vallen*. Als de *te*-infinitief attributief wordt gebruikt, als in *het te betalen bedrag*, krijgt deze gemakkelijker een verplichtingslezing (Hoekstra & Moortgat 1979, Sassen 1990, Bennis 1990).

² Het corpusonderzoek is deel van een grootschaliger onderzoek naar verschillen tussen *BNL* en *NNL* in de uitdrukking van modaliteit. Zie Diepeveen e.a. (in voorber.) voor toelichting en details.

2. Corpusdata

De Talpa-slogan in (1) en (2) laat zien dat de modale infinitiefconstructie ook zonder het werkwoord *zijn* voorkomt. Het heeft echter weinig zin om in het *Corpus Gesproken Nederlands* (verder: CGN) alle *te*-infinitieven te zoeken, aangezien de uitvoer van zo'n zoekopdracht gigantisch van omvang is en slechts voor een klein deel bestaat uit modale infinitieven. Om het zoekresultaat enigszins onder controle te houden heb ik in eerste instantie gezocht naar voorkomens van het werkwoord (lemma) *zijn* direct gevolgd door *te* + INFINITIEF. (De onvermijdelijke ruis heb ik handmatig verwijderd.) Dat levert voor NNL en BNL de aantallen modale infinitieven in Tabel 1 op.

	NNL	BNL
modale infinitieven	70	181
overige woorden corpus	5102950	2910028

Tabel 1. Optredens van *zijn te INF* in CGN

De modale infinitief is in BNL significant frequenter dan in NNL; dat is in Tabel 1 al te zien aan de absolute aantallen, maar het Belgische deel van het corpus is ook nog eens veel kleiner dan het Nederlandse.³ De hogere frequentie van de modale infinitief in het BNL geldt echter alleen op het niveau van de *tokens* (het aantal individuele voorkomens van de constructie), niet op het niveau van de *types* (het aantal *verschillende* voorkomens van de constructie): tegenover 17 verschillende types in BNL staan 34 verschillende types in NNL. Anders gezegd: het hoge cijfer voor BNL in Tabel 1 komt voor rekening van een beperkt aantal werkwoorden. De absolute aantallen voor de zes werkwoorden die het meest voorkomen onder de 181 BNL-gevallen van Tabel 1 staan in Tabel 2.

	NNL	BNL
<i>hopen</i>	9	59
<i>zien</i>	5	46
<i>zeggen</i>	2	45
<i>doen</i>	9	12
<i>wijten (aan)</i>	1	3
<i>denken</i>	0	3

Tabel 2. Meest gebruikte werkwoorden in de modale infinitiefconstructie (CGN)

³ Het complete CGN telt meer woorden dan in Tabel 1 is aangegeven: we laten in ons onderzoek het subcorpus voorgelezen taal buiten beschouwing.

Nu blijkt dat de helft van de BNL-gevallen (91 van de 181) wordt gevormd door *is te zien* (46) en *is te zeggen* (45). Beide combinaties worden in BNL gebruikt met een functie die in de NNL data niet voorkomt. De betekenis van *x is te zien* is in de Nederlandse gevallen af te leiden uit de betekenis van het werkwoord *zien* in combinatie met de modale en passieve betekenis van de constructie: *x* kan gezien worden, is zichtbaar. In het BNL is zo'n letterlijke, compositionele analyse van *x is te zien* slechts in 6 van de 46 gevallen van toepassing. In de overige 40 gevallen is de functie ervan eerder te omschrijven als 'dat *moeten* we (nog maar) afwachten' of 'het staat te bezien', een functie die natuurlijk wel terug te voeren is op een letterlijke parafrase met *moeten* ('dat moet (nog) gezien worden', vgl. *dat moet ik nog zien!*). De uitdrukking *het/dat/'t is te zien* kan in het BNL als zodanig met deze functie gebruikt worden, maar in 30 van de 40 gevallen heeft *zien* een complement in de vorm van een afhankelijke vraag, zoals in (5).⁴ De constructie zou dan in het NNL vertaald kunnen worden als 'dat ligt er (maar net) aan [VRAAG]' of 'dat hangt ervan af [VRAAG]'.

- (5) ik bedoel 't is te zien hoe dat je 't ziet hè. (fv701326)

Voor de 45 gevallen in het BNL van de modale infinitief met het werkwoord *zeggen* geldt iets soortgelijks. Het BNL gebruikt *het/dat/'t is te zeggen*, zoals het Franse *c'est-à-dire*, meestal in contexten waar het NNL *dat wil zeggen* gebruikt – een constructie die we op grond van *wil* ook best modaal mogen noemen. Voor beide uitdrukkingen geldt dat een spreker ze kan gebruiken om een restrictie in te leiden, zoals in (6). De functie ervan gaat dan in de richting van die van woorden als *tenminste* of *althans*.

- (6) maar de keuze was beperkt in uh allee 't is te zeggen d'r stonden daar genoeg okkasies maar 't moet mij nog een beetje aanstaan. (fv700077)

Ten slotte heeft, naast *zien* en *zeggen*, ook de modale infinitief met *denken* een specifieke functie in het BNL. *Het is/was te denken* betekent iets als 'het is/was (valt/viel) te verwachten', zoals *het is/was denkbaar*, maar aangezien dit werkwoord in de BNL-data ook maar drie keer voorkomt, heeft dat de frequentiegegevens in Tabel 1 nauwelijks beïnvloed.

Als we de vaste uitdrukkingen met *zien* en *zeggen* uit het materiaal verwijderen, is het verschil in frequentie van de modale infinitief in BNL en NNL overigens nog steeds significant. Zoals in Tabel 2 te zien valt, komt dat verschil dan vooral voor rekening van de modale infinitief met het werkwoord *hopen*. Deze combinatie komt natuurlijk wél in het NNL voor – samen met *doen* is *hopen* in

⁴ De modale infinitief *het is te zien* kent in het NNL die verbindingsmogelijkheid natuurlijk ook, zoals in *het is te zien waar je vandaan komt*, maar de betekenis daarvan – 'je kunt wel zien waar je vandaan komt' – is heel anders dan die van (5).

Nederland het meest gebruikte werkwoord in de constructie. Bovendien heeft *het is te hopen*, voor zover ik heb kunnen nagaan, ook dezelfde gebruikswaarde in NNL en BNL. Desondanks is ook deze combinatie in het BNL frequenter dan in het NNL. Pas als we ook de gevallen met *hopen* uit het materiaal verwijderen, is het verschil tussen BNL en NNL niet langer significant.

Met de eerste zoekopdracht hebben we alleen direct aaneensluitende gevallen gevonden van ‘*zijn te INF*’. Daarmee worden heel wat modale infinitieven niet gevonden aangezien er het nodige materiaal kan komen tussen *zijn* en *te*, met name *niet* (of *wel*) en andere bijwoorden als in *dat is duidelijk te zien*, *die vraag is moeilijk te beantwoorden* etc. Voor deze gelegenheid beperk ik mij verder tot de gevallen met *niet*, waarvan de frequentie in NNL en BNL is weergegeven in Tabel 3.

	NNL	BNL
modale infinitieven + <i>niet</i>	53	87
overige woorden corpus	5102967	2910122

Tabel 3. Optredens van *zijn niet te INF* in het CGN

Ook in combinatie met ontkenning is de modale infinitief dus frequenter in BNL dan in NNL. De hoge frequentie in BNL komt dit keer met name voor rekening van één werkwoord. Dat betreft dan, opvallend genoeg, niet één van de drie meest frequente werkwoorden uit Tabel 2: het werkwoord *hopen* komt nu zelfs helemaal niet voor in de BNL-data (tegenover 3 gevallen in NNL) en de gevallen met *zien* en *zeggen* zijn met negatie niet frequenter in BNL dan in NNL. Bovendien is er bij *het is niet te zien* en *het is niet te zeggen* geen verschil in gebruik tussen BNL en NNL; ze kunnen in beide taalvariëteiten geparafraseerd worden als respectievelijk ‘het kan niet gezien worden’ en ‘het kan niet gezegd worden’. De ontkenkende zinnen met *zien* en *zeggen* in het BNL zijn dus, naar hun betekenis, niet de ontkenning van de hoogfrequente constructies *het is te zien* en *het is te zeggen* uit Tabel 2. Het werkwoord dat het meest voorkomt in de modale infinitief met *niet* is *doen*, zie Tabel 4.

	NNL	BNL
<i>doen</i>	4	52
<i>geloven</i>	13	6
<i>spreken (over)</i>	3	6
<i>vergelijken</i>	2	6
<i>betalen</i>	1	2
<i>drinken</i>	0	2

Tabel 4. Meest gebruikte werkwoorden in modale infinitief met negatie (CGN)

Net zoals de bevestigende uitingen met *zien*, *zeggen* en *denken*, kan het BNL de uitdrukkingen *x is niet te doen* gebruiken in contexten waar het NNL deze optie simpelweg niet heeft. Ook in NNL is een ‘letterlijke’ parafrase van *x is niet te doen* als ‘x kan niet gedaan worden’ misschien niet altijd even makkelijk toepasbaar, maar in BNL lijkt de uitdrukking zich helemaal ontwikkeld te hebben tot algemene negatieve kwalificatie, ook bijvoorbeeld voor personen en plaatsen, zoals in (7a) en (7b).

- (7) a maar zondag op de braderij ’t was niet te doen van ’t volk. (fv700108)
 b als ge ziet die chatboxen jongens da’s niet te doen hè die jongeren.
 (fv701285)

Spreekers van NNL zouden in deze contexten kunnen kiezen voor modale infinitieven als *niet uit te houden* of *niet te harden*, maar die twee werkwoorden komen niet voor onder de 53 gevallen van Tabel 5 en zijn dus zeker minder geconventionaliseerd dan *niet te doen* in het BNL, dat op zichzelf – in een kleiner corpus – al 52 keer voorkomt. Als we het werkwoord *doen* buiten beschouwing laten, is er geen significant verschil in frequentie tussen modale infinitieven met *niet* in NNL en BNL.

Wat zeggen de data uit het CGN over de beschikbaarheid van de verschillende modale lezingen voor deze constructie in NNL en BNL? Eigenlijk niet veel. De belangrijkste reden dat we op grond van de data niet kunnen besluiten of de modale infinitief in BNL daadwerkelijk vaker dan in NNL uitdrukking geeft aan ‘noodzakelijkheid’, zoals (4a) en (4b) suggereren, is dat de constructie *zijn te* INF zowel in BNL als in NNL bijna alleen maar wordt gebruikt om ‘mogelijkheid’ uit te drukken. Op grond van parafrases als ‘dat moeten we (nog) zien’, zouden we de 40 gevallen van *het/dat/’t is te zien*, met de functie geïllustreerd in (5), kunnen laten gelden als voorbeelden van de modale categorie ‘noodzaak’, maar we kunnen de functie van die uitdrukking natuurlijk moeilijk generaliseren naar ‘de’ functie van ‘de’ modale infinitiefconstructie in BNL.

Ook voor de frequent voorkomende gevallen met het werkwoord *hopen* is te verdedigen dat we met een noodzakelijkheidslezing te maken hebben; de uitdrukking *het is te hopen dat x* wordt gebruikt in contexten waar er niets anders op zit dan (dus waar de omstandigheden het noodzakelijk maken om) *te hopen dat x*, zoals dat ook kan worden uitgedrukt met *we moeten (maar) hopen dat x* (dat overigens heel dicht ligt bij *we kunnen alleen maar hopen dat x*.) Maar die analyse geldt dan zowel voor de Nederlandse als voor de Belgische voorkomens van *het is te hopen*, die in vergelijkbare contexten worden gebruikt. Als we dit type meetellen als gevallen van de categorie ‘noodzaak’, dan krijgt de modale infinitief in BNL inderdaad vaker een noodzakelijkheidslezing dan in NNL, maar dat komt dan alleen doordat het type *x is te hopen* als zodanig frequenter is in BNL dan in NNL (zie Tabel 2). Daar komt nog bij dat de betekenis van deze uitdrukking neutraler lijkt dan de parafrase met *moeten* suggereert (zie paragraaf 3).

Naast de hoog-frequente patronen met *zien* (in BNL) en *hopen* (in BNL én NNL) bevat de uitkomst van bovenstaande zoekopdrachten slechts drie uitingen waarin de spreker met een modale infinitief uitdrukking geeft aan de modale notie noodzaak. Twee van die uitingen, namelijk die in (8), bevatten de string *niet te onderschatten*.

- (8) a 't is allemaal niet eenvoudig denk ik (...) da's niet te onderschatten, he.
(fv400091)
b maar uh da's niet te onderschatten jong, da's eigenlijk drie avonden in de week. (fv701134)

De context van (8a) en (8b) maakt duidelijk dat de spreker hier aan de toesprokene duidelijk wil maken dat deze de situatie niet *mag* of *moet* onderschatten. Het gebruik van de modale infinitief in (8) lijkt dan ook veel op dat van *niet te missen* in (1) en (2), althans zoals Talpa de slogan bedoelde. Het enig overblijvende geval in de categorie noodzaak is net als de uitingen in (8) afkomstig uit het BNL-subcorpus en bevat eveneens negatie, zij het dat die negatie in (9) een ander bereik heeft dan in (8).⁵

- (9) Maar ja 't is op nen zondag he en 't was niet te betalen zeker dan?
(fv701235)

Zonder verdere context ligt het voor de hand dat de modale infinitief in (9) een (on)mogelijkheidlezing krijgt, dus dat de spreker het hier heeft over iets dat onbetaalbaar is, dus niet betaald *kan* worden. In NNL is dat naar mijn gevoel ook de enig mogelijke lezing. In (9) reageert de spreker echter op de mededeling van zijn gesprekspartner dat het erg druk was in het Centre Pompidou in Parijs toen hij dat onlangs bezocht. De spreker vraagt zich in (9) af of dat misschien kwam doordat het museum op zondag gratis toegankelijk is, anders gezegd, doordat er op zondag geen entree betaald *hoeft* te worden. De situatie die de spreker in (9) met de modale infinitief wil oproepen is precies de omgekeerde van die in de mogelijkhedenlezing: de toegang tot het Centre Pompidou is op zondag niet onbetaalbaar, maar gratis. Het gebruik van de modale infinitief met *betalen* in (9) is dus, afgezien van de negatie, heel vergelijkbaar met de gevallen in (4a) en (4b).

De voorbeelden met de noodzakelijkheidslezing in (8) en (9) zijn alle drie afkomstig uit het BNL, maar dat zou, zeker voor (8a) en (8b), toeval kunnen zijn; het vergelijkbare *niet te missen* van Talpa is immers NNL. Hoe dan ook zijn

⁵ Het verschillende bereik van de negatie in (8a) en (8b) versus (9) leidt tot nogal verschillende lezingen, maar beide soorten modale interpretatie kunnen als 'noodzaak' geanalyseerd worden, namelijk als 'noodzakelijk dat niet...' in (8a) en (8b) versus 'niet noodzakelijk om ...' in (9).

de aantallen te klein om er conclusies aan te kunnen verbinden over het verschil tussen BNL en>NNL.⁶ Voor zover het idee dat de modale infinitief in BNL vaker een ‘moeten’-lezing krijgt dan in>NNL wordt bevestigd, komt dat voor rekening van een heel beperkt aantal *types*.

3. Monosemie of polysemie?

Volgens Bennis (1990: 37) heeft de modale infinitiefconstructie in (zijn voorbeeld) (10) twee interpretaties, die hij *epistemisch* en *deontisch* noemt en parafraseert als in (11a) and (11b).

- (10) Deze som is op te lossen
 (11) a This sum can be solved (it is possible that this sum is solved)
 b This sum must be solved (someone has to solve this sum)

Het is hier niet de plek om in te gaan op de terminologische warboel in de literatuur over modaliteit, maar *epistemisch* kan de lezing in (11a) niet genoemd worden, althans niet volgens een definitie van de term die mij bekend is. De lezing in (11b) kunnen we inderdaad als een geval van *deontische* noodzaak beschouwen: er is een externe *Force* (Heine 1995), een norm of een autoriteit, die een verplichting oplegt aan een (hier niet geëxpliciteerde) agens. Als we ook de mogelijkhedenlezing van de constructie preciezer willen benoemen naar het soort modaliteit, dan komt in plaats van *epistemisch* de term *dynamisch* (Nuyts 2005) daarvoor in aanmerking: eigenschappen van (de referent van) het subject dan wel externe omstandigheden (inclusief eigenschappen van de niet-genoemde agens) maken het mogelijk dat de situatie uitgedrukt met de infinitief wordt gerealiseerd.

Moeten we dus aannemen dat de constructie *zijn te* INF twee betekenissen heeft, namelijk dynamische mogelijkheid en deontische noodzakelijkheid? Of zijn de twee lezingen specifieke invullingen, op grond van het gebruikte werkwoord en de context, van één overkoepelende betekenis, zoals Janssen (2001) bijvoorbeeld voorstelt voor *moeten*? Om met dat laatste te beginnen, die ene globale betekenis voor de modale infinitiefconstructie kunnen we wel bedenken. Het moet, naast de passieve betekenis (‘grammaticaal subject is *theme*’), iets zijn als ‘(nog) niet gerealiseerde situatie’. Dat is ook in overeenstemming met het feit dat de infinitief zelf niet vervoegd is voor tijd of persoon, waardoor de

⁶ Daarom is de kwestie ook opgenomen in een aanvullende enquête naar modale verschillen tussen>NNL en BNL (Diepeveen e.a. in voorber.). De uitkomsten daarvan bevestigden de resultaten van het corpusonderzoek: deelnemers kiezen bijna nooit voor een modale infinitiefconstructie om noodzaak uit te drukken (zelfs wanneer ze die expliciet als één van de opties krijgen voorgelegd) en er is in dat opzicht geen significant verschil tussen sprekers van>NNL en BNL.

situatie ‘ungrounded’ is, dus niet op een specifieke manier verankerd in de spreek situatie. De omschrijving is bovendien sober genoeg om alle soorten modale lezingen toe te laten: het realiseren van de situatie kan mogelijk zijn of noodzakelijk, en toegestaan of zelfs verplicht. Maar heel bevredigend is zo’n monoseme analyse niet, zeker in het licht van de corpusdata uit paragraaf 2.

Op grond van die data is het duidelijk dat het Nederlands in elk geval een productieve constructie heeft van de vorm ‘*zijn te* INF’ waarvan de betekenis beschouwd kan worden als een combinatie van passief en (dynamische) mogelijkheid. Dat wil niet zeggen dat specifieke concretisering van die constructie niet een specifiekere betekenis kunnen hebben. Wanneer je, bijvoorbeeld, van een boek zegt dat het *niet te lezen* is, of van een maaltijd dat die *niet te eten* is, bedoel je daarmee (meestal) iets anders dan dat het boek letterlijk onleesbaar is of dat de maaltijd niet opgegeten zou kunnen worden; ook dat specifieke gebruik hoort blijkbaar tot je kennis van het Nederlands. Voor veel andere gebruikswijzen van de modale infinitief is nog duidelijker dat die in hun geheel opgeslagen moeten zijn, zoals bij *ergens (niet) over te spreken zijn*, *dat is niet te barden* of *niet te filmen*, of *x is niet vooruit te branden*.

Er is echter weinig reden om aan te nemen dat het Nederlands naast de constructie *zijn te* INF met als betekenis ‘passief + mogelijkheid’ ook een productieve constructie heeft van dezelfde vorm maar met de betekenis ‘passief + noodzaak’. Die laatste lezing komt nauwelijks voor; voor het specifieke voorbeeld van Bennis in (10) is hij naar mijn gevoel helemaal niet beschikbaar. Als we kijken wanneer de infinitiefconstructie wordt gebruikt voor het uitdrukken van noodzaak kunnen we drie groepen onderscheiden. De eerste groep bestaat uit hoogfrequente vaste uitdrukkingen als *het is te zien* in BNL en *het is te hopen* in BNL en NNL. In paragraaf 2 heb ik laten zien dat deze gevallen eventueel als modale uitdrukkingen van noodzaak geanalyseerd kunnen worden. Maar dan nóg geldt voor deze types dat ze, alleen al op grond van frequentie, apart moeten zijn opgeslagen: de taalgebruiker hoeft voor gebruik en interpretatie ervan dus geen beroep te doen op een hoger, abstract schema.

De tweede groep gevallen komen we in gesproken taal, en dus ook in het CGN, niet veel tegen. In geschreven taal zijn ze wel frequent. Zo vinden we in het *Eindhoven Corpus*, dat voor het grootste deel uit (NNL) geschreven taal bestaat, zo’n 25 gevallen van *zijn te* INF (op een totaal van 378) die geparafraseerd kunnen worden met *moeten* (vgl. Trnavac 2006). De schrijver gebruikt de constructie dan ófwel om een causale relatie te presenteren, als in (12), ófwel om een voorzichtige uitspraak te doen over de wenselijkheid van een situatie, als in (13).

- (12) De stijging van de reële inkomsten na 1950 is volledig toe te schrijven aan de snelle verhoging van de vullingsgraad. (366776)
- (13) Gezien de kwaliteiten van de bundel is het te betreuren dat juist het eerste opstel (...) het zwakste en het aanvechtbaarste is. (00950)

Werkwoorden die in het Eindhovens corpus meer dan één keer voorkomen in het ‘causale’ type (als in (12)) zijn *danken* en *wijten* (beide 4 keer) in de vaste uitdrukking *x is te danken/wijten aan y*; een werkwoord dat meer dan eens voorkomt bij het tweede, ‘evaluerende’ type (als in (13)) is *aanbevelen* in *x is (niet) aan te bevelen* (ook 4 keer). Nu vindt de spreker van (12) waarschijnlijk dat de stijging van de inkomsten toegeschreven *moet* worden aan de ‘verhoging van de vullingsgraad’. De spreker van (13) had ook kunnen zeggen dat de kwaliteit van het eerste opstel betreurd *moet* worden. Maar zeggen deze sprekers (schrijvers) dat ook met de modale infinitief, of is het een inferentie van de lezer? Dat dit type modale infinitief frequent gebruikt wordt in specifieke (geschreven) genres, waaronder wetenschappelijke teksten, komt enerzijds doordat het een passieve constructie is, waarmee de handelende instantie ongenoemd kan blijven. Maar anderzijds lijkt de constructie ook zo geschikt in deze contexten juist omdat deze niet *per se* als uitdrukking van noodzaak geïnterpreteerd hoeft te worden. De uitingen in (12) en (13) lijken niet alleen ‘objectiever’, maar ze zijn ook een stuk voorzichtiger dan hun mogelijke parafrases met *moeten*. Dat duidt erop dat ze eerder mogelijkheid dan noodzaak uitdrukken, of op z’n minst dat ze de schrijver in staat stellen om die keus niet te hoeven maken. Ook uitingen waarin het werkwoord *kunnen*, en met name de combinatie *zou kunnen*, voorkomt, kunnen gebruikt worden voor behoorlijk dwingende taalhandelingen (*Je zou eens even je mond kunnen houden*) (Brantjes 2006). Maar dat heeft voor zover ik weet nog niemand op de gedachte gebracht dat het modale hulpwerkwoord *kunnen* als zodanig behalve mogelijkheid ook noodzaak uitdrukt. Die conclusie hoeft op grond van gevallen als (12) en (13) dus ook voor de modale infinitief niet getrokken te worden.⁷

De derde en laatste categorie gevallen waarin *zijn te* INF noodzaak lijkt uit te drukken is het type *er is (nog) veel te doen*. Een voorbeeld uit het Eindhovens corpus is (14).

- (14) Er waren nog heel wat handen te drukken voordat ze konden afdalen naar de wachtende sloep. (34982)

Kenmerkend voor deze gevallen is enerzijds *er* op de eerste zinsplaats en anderzijds een aanduiding van hoeveelheid als (of bij) het subject. In dit grammaticale patroon kan ook het voorbeeld van Bennis in (10) een ‘noodzaak-lezing’ krijgen: *er is nog één som op te lossen*. Al deze gevallen roepen de gedachte op aan een eindpunt of doel voor het bereiken waarvan nog een en ander gedaan *moet* worden.⁸ Het is moeilijk te bepalen waaraan deze interpretatie precies kan worden toegeschreven. Duidelijk is in elk geval dat het gaat om een heel specifieke con-

⁷ De geïnfereerde ‘moeten’-lezing kan voor bepaalde combinaties, inclusief *het is te betreuren*, natuurlijk wel geconventionaliseerd zijn.

⁸ Dit is dan overigens eerder een geval van *dynamische* dan van *deontische* noodzaak.

structie, zowel naar de vorm als naar de betekenis, waarvan de modale infinitief slechts één van de samenstellende delen is.

Het zal intussen duidelijk zijn waarin een monoseme analyse van *zijn te* INF tekortschiet. De boven voorgestelde betekenis – ‘(nog) niet gerealiseerde situatie’ – is verenigbaar met alle interpretaties van de constructie. Maar als we het bij die monoseme omschrijving laten, dan kunnen we niet verklaren waarom een voorbeeld als (10) niet net zo gemakkelijk als een uitdrukking van (deontische) noodzaak als van (dynamische) mogelijkheid geïnterpreteerd kan worden. Voor het Duitse equivalent van (10) lijkt dat wel zo te zijn (Thim-Mabrey 1986), maar sprekers van het Nederlands kiezen niet snel voor een modale infinitiefconstructie in situaties waarin ze noodzaak tot uitdrukking willen brengen (zie ook de resultaten van de enquête genoemd in noot 5); als uitdrukking van mogelijkheid is de constructie daarentegen productief. Als een monoseme analyse niet wordt aangevuld met dit type informatie over gebruiksconventies, die per taal en taalvariëteit behoorlijk kunnen verschillen (zoals bleek in paragraaf 2), dan is de waarde van zo’n analyse beperkt.

Een manier om beide soorten informatie te representeren, dus zowel de specifieke conventies als de abstracte overkoepelende betekenis, is een constructienetwerk zoals dat tegenwoordig in verschillende constructionele benaderingen van taal wordt ingezet (zie Croft & Cruse 2004 voor een overzicht en voor het Nederlands Verhagen 2005). De voorafgaande discussie laat zien hoe zo’n taxonomie voor de Nederlandse constructie *zijn te* INF er uit zou kunnen zien. Deze bevat dus een productief schema voor het uitdrukken van mogelijkheid, maar niet voor het uitdrukken van noodzaak.⁹ De laatste lezing is beperkt tot een aantal specifieke constructies die als zodanig in het netwerk moeten worden gerepresenteerd. Deze constructies hebben een verschillende graad van abstractie, uiteenlopend van volledig gefixeerde uitdrukkingen van het type *het is te zien* (BNL) en *het is te hopen*, via gevallen als *niet te missen* en *niet te onderschatten*, tot een abstracter (op zichzelf wel productief) schema van het type ‘*er zijn (nog) HOEVEELHEID te* INF’ (als in (14)). De notie van een constructienetwerk maakt het mogelijk om aan te nemen dat er ook nog één overkoepelende, monoseme constructie is van de vorm *zijn te* INF die fungeert als ‘ouder’ van zowel de productieve constructie waarmee mogelijkheid wordt uitgedrukt als van de verschillende infinitiefconstructies waarmee noodzaak wordt uitgedrukt.¹⁰

⁹ De frequent gebruikte infinitiefconstructie van de vorm ‘*zijn* ADV *te* INF’, als in *dat stuk is makkelijk te lezen* of *lastig te begrijpen*, kan beschouwd worden als een ‘kind’ van de productieve (dynamische) mogelijkheden-constructie.

¹⁰ De constructie *zijn te* INF heeft natuurlijk weer twee ouders, namelijk *zijn* en de *te*-infinitief. De laatste fungeert ook als ouder van de attributief gebruikte modale infinitief, als in *het te betalen bedrag*, die veel gemakkelijker een verplichtings-lezing toelaat (vgl. noot 1). Dit geldt algemener voor voorkomens van de modale infinitief zonder *zijn*, zoals in de absolute *met*-constructie (Bennis 1990).

Is de modale infinitiefconstructie in zo'n 'constructionele' voorstelling van zaken monoseem of polyseem? Een voor de hand liggend antwoord op die vraag is dat constructienetwerken de monoseme en polyseme benadering in zich verenigen: de betekenis van de 'ouder-constructie' is sober genoeg om verschillende modale lezingen toe te laten maar een aantal specifieke lezingen is geconventionaliseerd in constructies die deels hun eigen weg zijn gegaan. Toch is er een belangrijk verschil tussen een constructienetwerk en een polysemienetwerk. In een polyseme analyse kunnen we het verschil tussen de twee mogelijke lezingen van *zijn te* INF weergeven door 'mogelijkheid' te beschouwen als de prototypische betekenis en 'noodzaak' een perifere positie toe te kennen in het betekenisnetwerk. In tegenstelling tot een polysemienetwerk is een constructienetwerk echter geen netwerk van betekenissen, maar van vorm-betekenen-eenheden. Als het lukt om de verschillende lezingen van een constructie systematisch te verbinden met vorm-kenmerken, dan is het resultaat eerder een 'monosemie-netwerk' dan een polysemienetwerk (Boogaart 2005). We hebben dan immers niet één vorm met verschillende betekenissen, maar verschillende vormen – elk met hun eigen betekenis. De vaststelling dat specifiekere vormen ook specifiekere betekenissen hebben is helemaal in overeenstemming met het principe 'één vorm – één betekenis'.

4. Tot besluit

Volgens de Taaladviesdienst van *Onze Taal* zou een 'taalgevoelige' lezer in een zin als (15) een belediging kunnen zien.¹¹

(15) Het werk van Theo Janssen is van niet te onderschatten waarde.

De dienstdoende taaladviseur vergelijkt zulke zinnen met bijvoorbeeld *de soep is niet te eten*. Die laatste gebruik je om aan te geven dat de soep niet gegeten kan worden en dus zou een spreker met (15) ook te kennen geven dat de waarde van Theo's werk 'zo laag is dat die niet te laag geschat *kan* worden'. Als we even voorbijgaan aan het verschil tussen predicatief en attributief gebruik van de modale infinitief (zie noot 1 en 10), had de taaladviesdienst zinnen als (15) beter kunnen vergelijken met gevallen als de Talpa-slogan *niet te missen!* Bovendien zagen we in paragraaf 2 dat juist voor de modale infinitief met het werkwoord *onderschatten* en negatie de 'moeten'-lezing geconventionaliseerd lijkt (zie voorbeelden (8a) en (8b)). Interessant is dat voor het werkwoord *overschatten* het omgekeerde geldt, zodat de uitingen in (16) en (17) in heel vergelijkbare contexten gebruikt kunnen worden.

¹¹ www.onzetaal.nl/advies/onderschat.php

- (16) Het belang van monosemie als uitgangspunt van een taalkundige beschrijving is niet te onderschatten.
- (17) Het belang van monosemie als uitgangspunt van een taalkundige beschrijving is niet te overschatten.

De meest voor de hand liggende lezing van (16) is dat het belang van monosemie volgens de spreker niet onderschat *mag/moet* worden; de meest plausibele lezing van (17) is juist dat dat belang niet overschat *kan* worden. En het laatste komt ongeveer op hetzelfde neer als het eerste. Hoewel de omgekeerde lezingen ook compatibel zijn met de algemene betekenis van *zijn te* INF, zijn die lezingen voor de specifieke constructies met de werkwoorden *onderschatten* of *overschatten* en negatie duidelijk minder geconventionaliseerd. Het is dit type gebruiksconventies, dat het duidelijkst aan het licht komt bij het vergelijken van talen of taalvariëteiten, dat in constructienetwerken wordt vastgelegd. Dat betekent niet dat de taalgebruiker blind kan varen op zijn kennis van de conventie en dat context bij de interpretatie van uitingen geen rol meer zou spelen. Gevallen als in (18) zijn nog steeds niet uitgesloten, al moet men wel enige honderden gevallen van *niet te overschatten* op het internet doorploegen om één zo'n 'moeten'-geval tegen te komen.

- (18) De media hebben toch een niet te overschatten maar wel forse invloed op de bezoekersaantallen.
(<http://3voor12.vpro.nl/3voor12/magazines/news>)

Uit het vervolg blijkt dat de spreker in (18) met *niet te overschatten* wel degelijk bedoelt dat de invloed van de media ook weer niet overschat *moet* worden; die modale betekenis ligt dus dichterbij die van (16) dan van (17).

Theo Janssen is zich als geen ander bewust van de rol van zowel gebruiksconventies als het referentiekader bij de interpretatie van uitingen (Janssen te versch.). Zo'n écht taalgevoelige lezer kan in (15) geen belediging zien.

Bibliografie

- Bennis, H. (1990). TI. A note on modal passives. In: J. Mascaró and Marina Nespor (eds.), *Grammar in progress. Glow essays for Henk van Riemsdijk*. Dordrecht: Foris, 33-40.
- Boogaart, R. (2005). Semantics and pragmatics in construction grammar. The case of modal verbs. Paper presented at the panel 'Context in Construction Grammar' organized by Mirjam Fried and Jan-Ola Östman at the 9th International Pragmatics Conference, Riva del Garda, Italy, July 2005.
- Brantjes, J. (2006). De modale werkwoordcombinatie *zou kunnen* in een netwerk van constructies. Lezing TIN-dag, Utrecht, 14 februari 2006.
- Diepeveen, J. e.a. (in voorber.). *Modale uitdrukkingen in Nederlands-Nederlands en Belgisch-Nederlands. Corpusonderzoek en enquête*.

- Heine, B. (1995). Agent-oriented vs epistemic modality. Some observations on German modals. In: J. Bybee & S. Fleischman (eds.), *Modality in grammar and discourse*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins, 17-53.
- Hoekstra, T.A. & M. Moortgat (1979). Passief en het lexicon. *Forum der letteren* 20, 137-161.
- Janssen, Th.A.J.M. (2001). The semantics of Dutch *moeten* 'must, should, have to' from a typological and a relevance-theoretical perspective. In: P. Bogaards et al. (eds.), *Quitte ou double sens*. Amsterdam and Atlanta: Rodopi, 109-133.
- Janssen, Th.A.J.M. (te versch.). A speaker/hearer-based grammar. The case of possessives and compounds. In: Mike Hannay en Gerard Steen (red.), *Structural-functional studies in English grammar*.
- Nuyts, J. (2005). The modal confusion. On terminology and the concepts behind it. In: A. Klinge & H.H. Müller (eds.), *Modality. Studies in form and function*. London: Equinox, 5-38.
- Sassen, A. (1990). The modal infinitive in Dutch. In: F. Aarts and Th. van Els (eds.), *Contemporary Dutch linguistics*. Washington: Georgetown University Press, 152-163.
- Croft, W. & D.A. Cruse (2004). *Cognitive linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Verhagen, A. (2005). Constructiegrammatica en 'usage based' taalkunde. *Nederlandse taalkunde* 10, 197-223.
- Thim-Mabrey, C. (1986). Die Fügung *sein* + *zu* + Infinitiv. Eine Untersuchung des Zusammenhangs von Kontext und Bedeutung. *Sprachwissenschaft* 11, 210-273.
- Trnavac, R. (2006). *Aspect and subjectivity in modal constructions*. Dissertation LUCL. LOT.